

МАНАШ ҚОЗЫБАЕВ - ҚОҒАМ ҚАЙРАТКЕРІ**Байдалы Р.Ж., Елкей Н.Н.**

“Қайраткер болар адам ұлт мүддесін өз мүддесінен жоғары қояды, ұлттық және жеке бастың мүдделері бір жерден табылады. Ендеше қайраткер болар жанға көрегендік аз, ұлтжандылық керек. Қайраткерлік күш-қуатын, шешендік пен көсемдікті, тапқырлықты, өжеттікті, батылдықты қарқынды іске бағыттаудан көрінеді” дейді Манаш Қозыбаев. Бұны ол ісімен көрсете білген [1, 114 б].

Ғалымның өз айтқандай оның қайраткерлігін өзінің кәсіби тарихшылығын, ел мүддесін ойлаудан туған қарқынды істерді қалай атқарғандығынан көруге болады. Мысалы ол студент кезінің өзінде-ақ ҚАЗ МУ-дің қоғамдық жұмысына белсене араласады, студенттерді жақсы істерге жетелейді, үлгі болады. Бұған дәлел ретінде архивтен табылған ҚАЗ МУ-дің тарих факультетінің деканы Горячеваның Манаш Қозыбаевқа берген мінездемесін келтіруге болады.

“Тов. Козыбаев с самого начала своего пребывания в университете принимает самое активное участие в общественной жизни университета и факультета.

На I курсе Козыбаев был агитатором, на II курсе – лектором вновь организованной лекторской группы комитета комсомола и комсоргом, на III курсе – руководителем совета лекторов при комитете ЛКСМК и зам. руководителя агит. коллектива факультета. На IV курсе был избран членом комитета комсомола, работал также внештатным лектором ЦК ЛКСМК и лектором лекторской группы университета. На V курсе был внештатным пропагандистом Фрунзенского ГРК КПК, также избран членом пленума Фрунзенского ГРК ЛКСМК” [2, 18 п.].

Бұл дерек бізге Манаш Қозыбаевтың қайраткерлік жолындағы қалыптасуының алғашқы баспалдағын көрсетеді.

Ал, университет бітіргеннен кейінгі туған жері Қостанайда – педагогикалық институтта еңбек еткенде институттың қоғамдық жұмысы шеңберінен асып, қаланың, облыстың қоғамдық өміріне белсене араласады. Бұл сөзімізге архивтен алынған Қостанай педагогикалық институтының директоры Л.А. Середкиннің берген мына сөздер айқын дәлел бола алады: “С 1954 г. трижды избирается секретарем партийной организации института.

Является также кандидатом и Пленума Костанайского горкома партии” [3, 38 п].

Ғалымның қайраткерлігі сонда – ол тарихты зерделеп қана қоймай, тарихтың қоғамды алға жылжытушы екендігін, өзінің нақты ісімен көрсете білуінде. Мысалы, ол туған жерінде жоғарыда аталған институтта тарихтан дәріс беріп жүрген кезінде азамат соғысында ел үшін құрбан болған М.Г.Летунов, К.М.Иноземцов, Н.И.Миляевтардың және иісі қазаққа білім нұрын сенкендердің бірі Ы.Алтынсаринның ардақты аттары ел жадында сақталуы үшін қала көшелеріне, кейбір ауданға есімдері берілуін тиісті орынға мәселе етіп қояды. Солардың көбі кейін жүзеге асты. Қазір Ыбырай Алтынсарин атындағы аудан бар, батырлардың атымен аталатын көшелер бар.

Тарихшының қайраткерлігін көрсететін тағы да бір нақты дәлел – оның тарихтың бұрмаланып жазылуына қарсы тұруы. Мысалы, ол батыс Қазақстан облыстық “Приуральская правда” газетінің азамат соғысы туралы тарихи шындықты бұрмалап көрсеткенінен кәсіби тарихшы ретінде әшкерілейді, оқырмандарды түзу жолға жетелейді.

Бұл сөзімізге ғалымның сол кездегі жазған мақаласынан үзінді келтірсек нақты дәлел бола алады. “Приуральская правда”, публикуя материалы о гражданской войне и деятельности Чапаева, не всегда вникает в подробности и часто отходит от исторической правды, путает факты, вводя своих читателей в заблуждение.

Допуская досадные искажения при освещении истории гражданской войны в Западном Казахстане, «Приуральская правда» делает плохую услугу [4, 3 б.].

Институтта жүргенде Манаш Қозыбаев Қостанай пединститутының ғылыми жазбаларын шығаруды алғаш бастаған. Осындай қоғамдық жұмыстарды атқарумен белсене атқарады. Бұл сол кездегі тың игеру саясатымен тұспа-тұс келеді. Орталықтан Болшунов, Рынков сияқты т.б. ғылым кандидаттары келе бастайды, солармен бірге орыс шовинизмі етек жаяды. Жергілікті ұлт кадрларына қысым жасала бастайды. Оның соңы Манаш Қозыбаевтың институттан өз еркімен кетуімен аяқталады. Бұл туралы ғалымның өзі бұлай деп жазған: “Бүкіл институтта 3-4 қана қазақ, дауысымызды шығармауға тырысты. Маған

әлі келмеген қулар менің соңыма КГб-ны салды, ”ұлтшыл” деп айыптауға “материал” жинай бастады...” [5, 54 б].

Қозыбаев Қазақстан компартиясы Орталық Комитеті жанындағы партия тарихы институтына қызметке ауысады. Сол кезден бастап ғылыми жұмыспен біржола алаңсыз айналыса бастайды. Көптеген ғылыми еңбектері жарық көреді. Аға ғылыми қызметкерден партия құрылысы тарихы бөлімінің меңгерушілігіне дейін өсіп, тарих ғылымының докторы, профессор, танымал ғалым дәрежесіне дейін көтеріледі.

Ол 1974 жылы З.А.Голиковамен бірлесіп “Золотой фонд партий” атты еңбек жазады. Тарих ғылымының докторы, профессор М. Қозыбаев осы еңбегі үшін орнынан алынып, Алматы малдәрігерлік институтына кафедра меңгерушісі етіп жіберіледі. Осы оқу орнында ол дәрістерді қазақша оқу, тарихты оқытуда, техникалық құралдарды қолдануда енгізіп қана қоймай, КСРО көлеміндегі 100 атарлық оқу орындарының қоғамтану кафедралары оқытушыларының басын қосып, үш бүкілодақтық конференция өткізеді, оның материалдарын баспаханадан басқызып шығарады. Қайраткерлік қажырының арқасында бүкілодақтық бойынша Алматы Ауыл Шаруашылық институтында тұңғыш рет партия тарихы кафедрасында аспирантура ашады. Одақтық деңгейдегі ғалым болып танылады, көптеген одақтық ғылыми конференцияларда баяндама жасайды. 1979 жылы Қазақ Ғылым академиясының корреспондент – мүшесіне сайланады.

1980–1986 жылдары білімді де, білікті ғалым Қазақ Кеңес энциклопедиясының бас редакторы болады. Осы энциклопедияға тұңғыш рет Ахмет Байтұрсынов, Мағжан Жұмабаев, Мұстафа Шоқай, Жүсіпбек Аймауытов т.б. қазақтың ардагер азаматтарының өмірбаянын енгізеді. Бұл туралы ғалым М.Құл-Мұхаммед: ”Ол кездері жазуды қойып, есімдерін айтуға тыйым салынған қазақтың біртуар перзенттерінің өмірін энциклопедияға кіргізу туралы мәселе көтеру ерліктермен парапар еді” – дейді [6,80 б].

Терең білім мен біліктерді қажет ететін осы бір жауапты жұмыс кезінде М. Қозыбаев қазақ және орыс тілдерінде 4 томнан тұратын ”Қазақ ССР”, ”Алматы”, ”Қарағанды” және отбасылық “Шаңырақ” энциклопедиясын, Ш.Уәлихановтың 5 томдық шығармалар жинағын құрастырып шығарды.

М.Қабашұлы Ұлы Отан соғысындағы Қазақстан тарихын жүйелеп қарапайым халыққа шынайы тұрғыда жеткізе білгендігімен де зор қайраткер. Атап айтар болсақ, ол Ұлы Жеңістің 40 жылдығына арнап 40 сериялы тарихи деректі фильм шығаруға белсене араласып, бас кеңесші-сарапшы болған. Бұл фильмде білгір тарихшы Ұлы Отан соғысындағы Қазақстанның үлесін көрсете білген.

Ғалымның осындай сан-салалы жұмысының ішіндегі кесегі энциклопедия шығарудағы еңбегін С.Сартаев: ”Думаю, что он оставил большой след в истории Казахстана, будучи главным редактором Казахской советской энциклопедии, так же, как французские энциклопедисты во главе с Дени Дидро” [7,195 б].

М.Қозыбаевтың қайраткерлік қыры әсіресе оның 1986 жылы 1981 жылдан бері Кеңестік Қазақстан тарихнамасы бөлімінде негізгі жұмысына қоса еңбек етіп келе жатқан Қазақ ССР ғылым академиясының Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институтына жұмысқа ауысқан кездеріндегі атқарған жұмыстарынан айқын көрінеді. Оның ерекше қасиеті – өзінің де, бүкіл ұжымның да назарын тарих ғылымының көкейтесті мәселелеріне және оның міндеттерін шешуге аударушылығы болды. Оның тікелей басшылығымен Институттың ғылыми-зерттеу жұмысында басым бағыттар ашылды. Олар Қазақстанның Ресейге қосылу мәселелері, өлкенің XX ғасырдың бас кезіндегі саяси өмірі, ұлт-азаттық қозғалыс, кеңес кезіндегі ұлттық-мемлекеттік межелену және ұлтаралық қарым-қатынастар тарихы мәселелері еді.

М.Қозыбаев директор болғаннан бастап Қазақ ССР Ғылым академиясының Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих, археология және этнография институты Қазақстанның тарих ғылымының орталығы ретінде берік орнықты. Оның халықаралық байланыстары кеңейіп, олар іскерлік, шығармашылық сипат алды. Басшылық жұмыста осындай үлкен істерді атқара жүріп ғылыми мақалалар жазуын ешқашан тоқтатқан жоқ. Соның бір дәлелі ретінде ”Тарих және әдебиет”, ”Голощекин” атты мақалалары үшін 1988 жылы ”Қазақ әдебиетінің” лауреаты атанды.

Сондай-ақ ол Қазақстанның егемендігін жариялау қарсаңында 1988 жылы республиканың ұлттық территориясы туралы ғылыми-практикалық конференциясын және күштеп ұжымдастыру мәселелері туралы бүкілодақтық дөңгелек стөл өткізді. Осы жылдары

М.Қозыбаев бастаған зерттеушілердің /Ж.Әбілғожин, М.Тәгімов/ "Ашаршылық ақиқаты" деген ұжымдық мақаласы жарық көреді. Ол "Вопросы истории" журналының (1989) -7 саныда жарияланды. Мұнда тұңғыш рет шаруаларды ұжымдастыру күшпен, зорлықпен жүргені дәлелденіп қана қойған жоқ, ең бастысы, ол саясаттың мемлекеттік деңгейдегі этноцид саясаты екендігі айқындалды. Көптеген қалың оқырманға белгісіз деректер келтіріліп, қазақ халқының 42 пайызы сол жылдары қырылып қалғаны айтылды. "Ашаршылық ақиқаты", "Казахстанская трагедия" деген атпен Одақтық журналда шығып, кеңестік жүйенің зұлымдығын әшкерелеген ғажайып мақала басылды. Бұрын ұжымдастыру жылдары лениндік кооперативтік жоспар бұрмаланды деп дәлелденіп келген қазақ сахарасында осы зорлық-зомбылықтың жүйелі түрде, үздіксіз, өте қатаң жүргізілгені, бұл саясаттың қолдан жасалған. "Ақтабан шұбырынды" саясатына ұласқаны жан-жақты көрсетілді.

Арғы алыс тарихымызды ақтарып, ақтаңдақтарын аршып көрсетуде, алаштың ақиқатын ашуда тарих саласындағы бірден-бір академик, тарих институтының директоры Манаш Қозыбаевтың ерлігі ауыз толтырып айтуға тұрарлық. Сондай қайраткерлігінің арқасында ол халық қалаулысы болып, Қазақ ССР Жоғарғы Кеңесінің XII шақыруының депутаты болды. 1990 жылғы 25 қазанда қабылданған "Қазақ КСР-ның мемлекеттік егемендігі туралы Декларацияның" жобасын әзірлейтін комиссиясының мүшесі болды.

1991 жылы қарашада Қазақстан Республикасы Жоғарғы Кеңесі құрған Парламенттік арнайы комиссия, сол кезде халық депутаты болған М.Қозыбаевтың басшылығымен бір жыл жұмыс істеп, 1920-1930 жылдардағы Қазақстандағы саяси қуғын-сүргін және 1931-33 жылдардағы жаппай ашаршылықтың себептері мен зардаптарын арнайы сраптаудан өткізді. Бұл комиссия жұмысының қорытындысы тоталитаризм мен оның зардаптарын бұрынғы Кеңестер Одағы республикалары ішінде Қазақстанда ғана таңғылықты әрі жүйелі зерттеліп келе жатқандығын ерекше атап өткен жөн.

1991 жылы коммунистік партия тарағаннан кейін оның аса құнды деректерге бай архиві иесіз қалды, міне осы кезде М.Қозыбаев қоғамтанушы ғалымдармен бірлесіп архивті сақтап қалу қажет екенін айтып «Казахстанская правда» газетіне хат жолдап және депутаттық сауал жасап, соның арқасында

партия архиві негізінде Қазақстан Республикасы президентінің архивінің құрылуына мұрындық болады. 1992 жылы Қазақстан Республикасының Президентінің қасындағы мемлекеттік саясат туралы ұлттық кеңесінің мүшесі болды.

Қазақстан Республикасы Президентінің жанындағы Мемлекеттік саясат комиссиясы академик Манаш Қабашұлының басшылығымен жасалған тарихи сананы қалыптастыру бағдарламасын қабылдады. Ең алдымен ғалым тарихта орын алып келген қанды ақтаңдақтар беттерін жоюды алға тартты. Осы мақсатты жүзеге асыру үшін Н.Ә.Назарбаевтың мүмкіндік туғызуымен республикада құрылған түрлі қоғамдық ұйымдарға мүше болып, кейбіреулерін басқарып орасан зор жұмыстар атқарды.

- 1993 жылы қазақстан Республикасы Тарих және мәдениет қорғау және пайдалану жөніндегі ғылыми-методикалық Кеңесінің төрағасы.

- Республикалық тарихи-ағартушылық "Әділет" қоғамының президенті.

- Қазақстан Республикасының (Жаппай саяси қуғын-сүргіндер құрбандарын ақтау туралы) комиссиясының төрағасы.

- Республикалық "Азалы кітап" /кітап памяти/ кітабын дайындап шығаруға қатысты құрылған редакциялық алқасының төрағасының орынбасары.

- 1993–2001 ж.ж. "Қазақ тарихы" журналының редакциялық алқасының мүшесі.

- 1998 жыл. "Отан тарихы" журналының бас редакторы.

- 2001 жыл. "Қазақстан-Заман" газетінің құрылтайшысы.

Жалпыұлттық татулық пен саяси қуғын-сүргін құрбандарын еске алу, халық бірлігі мен ұлттық тарих, халық бірлігі және ұрпақтар сабақтастығы жылдарымен, Түркістанның 1500 жылдығы, Абай Құнанбаевтың, Қаныш Сәтпаевтың мерей тойларын өткізу үшін құрылған мемлекеттік комиссиясының мүшесі ретінде ерекше құлшыныспен еңбек етті.

Қазақстанның жаңа тарихын, қазіргі қоғамдық-әлеуметтік және саяси болмысын толымды таразылып, еліміздің әлеуметтік өсуіне, ғылыми беделінің артуына өлшеусіз зор үлес қосты.

М.Қозыбаевтың "Тарих және қазіргі заман", "Ақтаңдақтар ақиқаты", "Жауды шаптым ту байлап", "Тарих зердесі" (екі томдық), "Отан тарихы проблемалары: методология, тарихнама, деректану" (екі томдық) т.б. моно-

графиялық еңбектерінде біздің заманымыздың, Қазақстан тарихы ғылымының қазіргі дамуының көкейтесті, өзекті мәселелері, ірі де, іргелі теориялық проблемалары әлемдік ғалымтанудың ең соңғы, сандарлы жетістіктеріне сай сараланды.

Жапон ғалымдары, профессорлары: Ито Шунги, Масахиро Фукукава, АҚШ Фиер Уильям, Ресей – М.Устинов, Татарстан – М.Хасанов, Башқұрстан – Р.Кузеев, Түркия – М.Сарай, Ю.Калашоғлы, Украина – М.Кравчук, Н.А.Буцко, М.Коваль, Қытай – Яң Фарын, Ж.Мырзахан, СуБэйхай, Тәжікстан Асқаров, М.Джураев, С.Тұрсынмұхамед сияты дүние жүзіне белгілі ғалымдармен іскерлік қарым-қатынас орнатқан. Қозыбаев Қазақстан тарихын Отан тарихы туралы ғылымды томаға тұйықтан шығарып, әлем халықтары тарихымен өзектес сараптау үшін Ресей, АҚШ, Қытай, Жапония, Ұлыбритания, Германия, Түркия, Франция, Иран екілді әлемнің ірі мемлекеттерінің жетекші ғылыми зерттеу институттары, орталықтарымен шығармашылық қарым-қатынас орнату, ғылыми дерек көздерін бірлесе пайдалану, ғылыми ақпараттар алмасу ісін дамыту жолында қажырлы еңбек етті [8].

Елімізде бірнеше халықаралық ғылыми конференциялар өткізген Манаш Қозыбаев, сонымен қатар түрлі халықаралық конгрестерде, конференцияларда, симпозиумдарда ғылыми баяндамалар жасап, Отан, халық игілігі үшін атқарған адал еңбектің үлгісін көрсетті.

Қазақстан тарих ғылымының көшбас-таушысы – Қозыбаевтың еңбектері орыс, украин, әзірбайжан, молдаван, ағылшын, қытай, жапон, неміс, түрік, француз, иран және басқа тілдерге аударылды. Оның ғылыми еңбектері бүгінгі күн тақырыбына, өткен тарихымыздағы бұрын дұрыс бағасын алмаған мәселелердің заңды шындығын ашуға арналған.

М.Қозыбаевтың Қазақстан тарихын дүние жүзі тарихымен сабақтастыра, байланыстыра жаңаша көзқараспен зерттеуі шетел ғалымдарының қолдауына ие болды. Батыл көзқарастарымен Қозыбаев тарихшылар арасында үлкен беделге ие болды. "1996 жылы Үрімжіде өткен "Еуразия-кұрлық көпірі" атты халықаралық конференцияда жасайтын баяндамасында Ян Фарын мырза шетелдік ғалымдардан М.Қозыбаевты өзіне рецензент етіп шақыруы – оның Манаш Қабашұлын әлемдік деңгейдегі ғалым ретінде бағалайтындығын аңғартса керек" [9,112 б]. Қытайдан оралған оралман, тарих ғылымдарының кандидаты Нә-

бижан Мұқаметханұлы ағынан жарылып "Манаш Қабашұлы – өзінің ғұлама ғалымдылығымен, тектілік қасиетімен, шебер мәмлегер ұйымдастырушылығымен Қытай елінде, жалпы диаспора әлемінде зор беделге ие, халықаралық деңгейдегі ірі тұлға" – деп мақтанышпен өз ойын да білдірді [10,115 б].

Белгілі мемлекет, қоғам қайраткері, ұлт мақтанышы, біртуар азамат – Манаш Қозыбаевтың ел үшін еткен еңбегімен, халыққа көрсеткен қызметімен жоғары бағаланды.

Қорыта айтқанда, М.Қозыбаевтың қайраткерлігі – оның бүкіл өмір жолындағы атқарған сан-салалы істерімен қабыса отырып, еліміздің кешегісі мен бүгінгісінің тарихын зерделеп, қоғамның дамуымен бірге жылжып, еліміздің тәуелсіз мемлекет болып қалыптасуындағы іргетасын қалағандардың бірі болуында жатыр. Кәсіби тарихшылығын елінің қамын ойлап, тоқсан тараулы сан істерді іске асыруға қолданғандығында жатыр деуге болады.

ӘДЕБИЕТТЕР ТІЗІМІ

- 1 Манаш Қозыбаев Жұлдызым менің // А.: Арыс, 2001. – 114 б.
- 2 Ведомственный архив КГУ им. А.Байтұрсынова. Личное дело преподавателя ОмЛТ тов. Козыбаева Манаша Кабашевича, связка «АВ» л., 18.
- 3 Сонда л., 38.
- 4 М. Козыбаев Правдиво освещать исторические события // Казахстанская правда. 11 август. 1957 г. – 3 с.
- 5 Манаш Қозыбаев Жұлдызым менің. –А.: Арыс, 2001. – 54 б.
- 6 Мұхтар Құл-Мұхамед. Академик Манаш Қозыбаев. Портрет-эссе // А.: Атамұра, 2001. – 80 б.
- 7 С. Сартаев. Крупнейший тарлан истории. Академик Манаш Қозыбаев //Мерейтойлық жинақ – А.: Атамұра, 2001. – 195 б.
- 8 А. Байтұрсынов ат. ҚМУ., Академик М.Қозыбаев атындағы 212 аудитория.
- 9 Н. Мұқаметқанұлы. Текті кісі, ғұлама ғалым. Академик Манаш Қозыбаев // Мерейтойлық жинақ – А.: Атамұра, 2001. – 112 б.
- 10 Сонда 115 б.

Резюме

В данной статье авторы рассматривают общественную деятельность известного историка, академика, доктора исторических наук Манаша Кабашевича Козыбаева.

Conclusion

In this article the authors examine the social activities of the famous historian and academician, doctor of historical sciences Manash Kabashevicha Kozubayev.